

Tom 14/2022, ss. 355-373
ISSN 0860-5637
e-ISSN 2657-7704
DOI: 10.19251/rtnp/2022.14(9)
www.rtnp.mazowiecka.edu.pl

Tomasz Stolarczyk

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-9824-426X>
lenczycanin1975@gmail.com

**Traktaty polityczne, zbiory praw i konstytucje
sejmowe w wybranych bibliotekach
klasztornych z terenów obecnej Polski
Środkowej w świetle inwentarzy i katalogów
bibliotecznych z XVII-XIX w.**

**Political treaties, collections of laws and parliamentary
constitutions in selected monastic libraries from what is
now Central Poland in the light of inventories and library
catalogs from the 17th-19th centuries.**

Streszczenie: W niektórych bibliotekach klasztornych z terenów Polski Środkowej w XVII-XIX w. znajdowały się traktaty polityczne, zbiory praw, konstytucje sejmowe. Były to domy zakonne bernardynów z Łowicza, paulinów z Wielunia i Wielgomłynów oraz pijarów z Wielunia. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie tego rodzaju literatury tam występującej.

Słowa kluczowe: pisma polityczne, zbiory praw, statuty, konstytucje sejmowe, biblioteki klasztorne, Polska Środkowa, XVII-XIX w.

Summary: In some monastic libraries from Central Poland in the 17th and 19th centuries there were political writings, collections of laws, and parliamentary constitutions. These were monastic houses of the Bernardines from Łowicz, the Paulines from Wielun and Wielgomłyny and the Piarists from Wieluń. The purpose of this article is to present the kind of literature found there.

Keywords: political writings, collections of laws, statutes, parliamentary constitutions, monastic libraries, Central Poland, 17th-19th century

Wstęp

Celem niniejszego artykułu jest wymienienie i omówienie traktatów politycznych, zbiorów praw, i konstytucji sejmowych znajdujących się w bibliotekach klasztorach bernardynów, paulinów i pijarów z terenów obecnej Polski Środkowej, czyli województwa łódzkiego – Łowicza, Wielgomłynów, Wielunia w XVII, XVIII i XIX w.

Temat opracowano na podstawie oryginalnych inwentarzy i katalogów bibliotecznych znajdujących się w archiwach zakonnych: bernardynów¹, paulinów², pijarów³ oraz w archiwum diecezji wrocławskiej⁴, a także wydanych drukiem inwentarzy biblioteki paulinów z Wielunia⁵. Przy identyfikacji tytułów ksiąg, wymienionych w inwentarzach, w przypadku poloni-

¹ Archiwum Polskiej Prowincji Bernardyńskiej w Krakowie (APBK). sygn. W 53: *Topographica de Conventu Louiciensis Fratrum Minorum Regularis Observantiae vulgo Bernardinorum narratio... facta per Fratrum Ludovicum Zbąszyńskim Provinciae Majoris Poloniae S. Mariae Angelorum Diffinitorem actuaelem, Praedicatorum generalem olim dicti Conventus Guardianum Anno Domini 1647* (dalej: *Topographica*).

² Archiwum Jasnogórskie w Częstochowie (AJG) sygn. 1647: *Akta prowincji 1719-1801: Wielgomłyny*; sygn. 1648: *Akta prowincji 1719-1801: Wielgomłyny*.

³ Archiwum Zakonu Pijarów w Krakowie (AZPKr). sygn. Col. Viel 9: Katalog biblioteki 1809; sygn. Col. Viel. 10: Katalog biblioteki 1821.

⁴ Archiwum Diecezjalne we Wrocławku (ADWł). sygn. 03136: *Status Ecclesiarum et Beneficiorum in Decanatus Tussinensi et Radomscensi Archidiaecesis Gnesnensis In Visitatione Generali Autoritate et de Mandato Celsissimi Illustrissimi R[e]verend[is]s[im]i D[omi]ni Ignatij Nałęcz Comitis Raczynski Principis ArchiEpiscopi Gnesnensis Legati Nati Administratoris Diaecesis Varsaviensis Ordinum Aquilae Albae Rubrae ac S[an]cti Joannis Hierosolymitani Equitis Annis 1810 et 1811*.

⁵ *Inwentarze biblioteczne z konwentu paulinów w Wieluniu (XVIII w.)*, opr. T. Stolarczyk, Wieluń 2021.

ków opierano się na *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera⁶ oraz *Bibliografii literatury polskiej „Nowy Korbut”*⁷. Spośród literatury przedmiotu należy wymienić przede wszystkim artykuły Michała Kurana o *Leges...* Jakuba Przyłuskiego⁸, Justyny Dąbkowskiej o *Rozmowach Artaksesa i Ewandra*⁹, Adama Karpińskiego o Stanisławie Herakliusz Lubomirskim jako moralisście¹⁰, Anny Grześkowiak-Krwawicz o Stanisławie Konarskim i jego poglądach na temat wolności i anarchii¹¹, Tomasza Stolarczyka o księgozbiorze paulinów wielgomłyńskich w świetle inwentarza z 1810 r. oraz o pracach historycznych znajdujących się w bibliotece pijarów wieluńskich na początku XIX w.¹² Wymienić warto także wstęp Zygmunta Izdebskiego do krytycznego wydania pracy Jeana Bodina o republice¹³, a także książki Zbigniewa Wójcika o Stanisławie Staszicu¹⁴. Przy opracowaniu

⁶ *Bibliografia polska*, cz. III: *Obejmująca druki stuleci XV-XVIII w układzie abecedlowym*, cz. 3: *Obejmująca druki stuleci XV-XVIII w układzie abecedlowym* (dalej: Estreicher), t. 2, 4, 5, 7, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 18, 20, 24, Kraków 1894-2007.

⁷ *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”* (dalej: *Nowy Korbut*), t. 2, 5, 6 cz. 1, Warszawa 1964-1970.

⁸ M. Kuran M., *Leges seu Statuta ac privilegia Regni Poloniae – klasyka prawa polskiego, najświetniejsze dzieło Jakuba Przyłuskiego. Charakterystyka utworu i dzieje jego sławy*, [w:] *Jakub Przyłuski (1512-1554). Zarys życia i twórczości literackiej na tle epoki*, red. M. Kuran przy współpracy M. Wichowej, Łódź 2022 „Analecta Literackie i Językowe”, t. 17, s. 43-56.

⁹ J. Dąbkowska, *Rozmowy Artaksesa i Ewandra S. H. Lubomirskiego. Dialog, esej, traktat...*, [w:] *Świt i zmierzch baroku*, red. M. Hanusiewicz, J. Dąbkowska, A. Karpiński, Lublin 2002, s. 281-323.

¹⁰ A. Karpiński, *Stanisław Herakliusz Lubomirski – moralista i polityk końca XVII wieku*, [w:] *Świt i zmierzch baroku*, red. M. Hanusiewicz, J. Dąbkowska, A. Karpiński, Lublin 2002, s. 255-280.

¹¹ A. Grześkowiak-Krwawicz, *Stanisław Konarski o wolności i anarchii*, [w:] *Stanisław Konarski (1700-1773)*, „Wiek Oświecenia”, t. 20, 2004, s. 71-88.

¹² T. Stolarczyk, *Księgozbiór paulinów wielgomłyńskich w świetle inwentarza bibliotecznego z 1810 r.* „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych”, R. 27, nr 2 (53), 2021, s. 9-27; idem, *Prace historyczne w bibliotece wieluńskiego kolegium pijarskiego w świetle inwentarza z 1809 i 1821 r.*, „Rocznik Wieluński”, t. 17, 2017, s. 277-289.

¹³ Z. Izdebski, *Wstęp*, [w:] Jan Bodin Andegaweńczyk, *Sześć ksiąg o Rzeczypospolitej*, Warszawa 1958, s. V-LXXXVII.

¹⁴ Z. Wójcik, *Stanisław Staszic*, Radom 2008.

haseł osobowych posłużono się biogramami znajdującymi się w *Polskim słowniku biograficznym* i *Encyklopedii katolickiej*¹⁵.

Traktaty polityczne

Spośród traktatów politycznych znajdowały się:

w bibliotece paulinów wieluńskich

– *Rozmowy Artaxessa y Ewandra* Stanisława Herakliusza Lubomirskiego – książka miała wiele wydań: pierwsze ukazało się w 1683 r., następne w 1694, 1708, 1718, 1734, 1745 r. (w inwentarzu bibliotecznym brak jest miejsca i roku wydania posiadanego egzemplarza)¹⁶. Jest to zbiór 13 „rozmów-traktatów”, głównie na tematy ogólne „[...] normujące kanony ludzkiego ideału. Czasem tylko pan marszałek sięga po zdarzenia osadzone w realiach sobie współczesnych. Najwięcej [...] miejsca zajmuje materia społeczno-etyczna, często podszyta myślą stoicką, oraz uwagi na temat sposobu istnienia człowieka <<wobec innych>> i <<wobec siebie samego>>. Nie brak tu też wypowiedzi dotyczących techniki rządzenia państwem czy szerzej – zagadnień politycznych”¹⁷. Bohaterowie *Rozmów...* to doradcy, dygnitarze, ludzie z najbliższego otoczenia króla¹⁸. Utwór ten „[...] problemy polityczne podnosi niejako na marginesie przedstawiania <<człowieka wielkiego>> i problemów ogólnych, mieszczących się w planie zainteresowań autora-erudyty, w równym stopniu polityka, co znawcy literatury, filozofii czy natury ludzkiej.

¹⁵ Zob. *Bibliografia*.

¹⁶ Stanisław Herakliusz Lubomirski, *Rozmowy Artaxessa y Ewandra w których polityczne, moralne y naturalne uwagi zawarte, wedle podanych okazji, tak iako mówione właśnie były, prawdziwie wyrażone są*, 8°, b. m. w. 1683, Nakładem Jana Andrzeja Minicha Bibliopoli J. K. M. w Warszawie w drukarni Collegii Schol. Piarum 1694, w Drukarni Jasnej Góry Częstochowskiej 1708, w Drukarni Jasnej Góry Częstochowskiej 1718, w Drukarni Jasnej Góry Częstochowskiej 1734, w Drukarni Jasnej Góry Częstochowskiej 1745; [Estreicher, cz. III, t. 10, Kraków 1906, s. 474-475; *Nowy Korbut*, t. 2, Warszawa 1964, s. 472; *Inwentarze biblieczne*, s. 206]; Stanisław Herakliusz Lubomirski h. Szreniawa (1642-1702) marszałek wielki koronny, pisarz polityczny, poeta, prozaik, dramatopisarz [K. Matwijowski, W. Roszkowska, *Lubomirski Stanisław Herakliusz h. Szreniawa*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 18, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s. 45-50].

¹⁷ J. Dąbkowska, op. cit., s. 281.

¹⁸ *Ibidem*, s. 283.

W przypadku podejmowania kwestii politycznych Lubomirski bardziej jest [...] zainteresowany prezentacją i rekonstruowaniem opinii np. pisarzy starożytnych. Sprawy aktualne dotyczące Polski pojawiają się raczej jako egzemplia na równi z przykładami wyjętymi z teatru polityki europejskiej¹⁹;

w bibliotece paulinów z Wielunia i Wielgomłynów:

– *Politicorum sive Civilis Doctrina Libri Sex* Joosta Lipsa²⁰;

w bibliotece paulińskiej z Wielgomłynów:

– *De Republica* Jeana Bodin'a (w inwentarzu bibliotecznym brak jest miejsca i roku wydania posiadanego egzemplarza)²¹. Dzieło to, liczące 1060 stron tekstu, po raz pierwszy wydane w 1576 r. w Paryżu w języku francuskim. (*Les six livres de la République*). W 1586 r. zostało przetłumaczone przez samego autora na łacinę. Ogółem doczekało się 17 wydań francuskich (od roku 1576 do 1753), dziesięciu wydań łacińskich (od 1586 do 1650) oraz wielu tłumaczeń, pełnych lub fragmentarycznych na język włoski, niemiecki i angielski. J. Bodin wyłożył tutaj swoje poglądy na istotę państwa i władzy, wysuwając na plan pierwszy pojęcie suwerenności²². „<<”Rzeczpospolita” jest niewątpliwie rezultatem długich rozważań, ale mimo ogromnego materiału reudycyjnego, jaki zawiera, została najwidoczniej pośpiesznie napisana, pod wpływem [...] „nawału myśli” wywołanego rozpaczliwą sytuacją kraju, w jaką wpędziły go wojny domowe>>”²³;

– *Thesaurus Politicorum Aphorismorum* Jeana de Chokier de Surlet²⁴;

¹⁹ A. Karpiński, op. cit., s. 267.

²⁰ ADWł, sygn. 03136, s. 994; *Inwentarze biblioteczne*, s. 205; T. Stolarczyk, *Księgozbiór paulinów wielgomłynskich*, s. 22.

²¹ AJG, sygn. 1647, s. 38, 58, 74b, 95 ; ADWł, sygn. 03136, s. 994; *De Republica libri sex*. [KVK - Karlsruher Virtueller Katalog, 29.08.2022

¹<http://kvk.bibliothek.kit.edu/view-title/index.php?katalog=VD16&url=http%3A%2F%2Fgateway-bayern.de%2FVD16%20B%206280&signature=dFcuZIaaOI>; Jean Bodin (1530-1596) filozof, pisarz, prawnik [Z. Izdebski, op. cit., s. XIX-XXV].

²² Z. Izdebski, op. cit., s. XXVII.

²³ Ibidem, s. XXVII, LXXI.

²⁴ ADWł, sygn. 03136, s. 994; T. Stolarczyk, *Księgozbiór paulinów wielgomłynskich*, s. 22.

w bibliotece kolegium pijarskiego w Wieluniu:

– *Comentariorum de Statu Religionis et Reipublicae* Jeana de Serres wydane w Strasburgu w 1576 r.²⁵;

– wydanie drugiej pracy Jana Krzysztofa Hartknocha, pt.: *De Republica polonica libri duo...posterior autem ius publicum* opublikowanej we Frankfurcie i Lipsku w 1687 r.²⁶ ;

– *Uwagi nad Życiem Jana Zamoyskiego* Stanisława Staszica wydane po raz pierwszy w Warszawie w 1787 r., następne w tym samym roku (poprawione), a także 2 pirackie: w Supraślu w 1787 i Łucku w 1789 r. (w katalogu bibliotecznym brak jest miejsca i roku wydania posiadanego egzemplarza)²⁷. Dzieło to, liczące 365 stron, nawiązywało do pracy Franciszka Bohomolca (1775) *Życie Jana Zamoyskiego*. Ukazało się anonimowo, bez miejsca i roku wydania z adnotacją pod wstępem „W Heilsbergu 20 maja 1785”. W rzeczywistości książka ukazała się w marcu 1787 r. w Warszawie (zob. wyżej). Pracę rozpoczynał obszerny rozdział poświęcony edukacji, w którym autor wyłożył swoje poglądy pedagogiczne. Nawiązując do teorii Jean-Jacques’a Rousseau, a zwłaszcza Étienne’a Bonnot’a de Condillac (Condillaca), podkreślał nadrzędną rolę społeczeństwa nad jednostką. Kolejne rozdziały noszą tytuły: *Prawodawstwo*, *Władza wykonywująca*, *Władza sądownicza*, *Wolne obieranie królów*, *Biskupstwa*, *Niezgoda wewnętrzna*, *Kupiectwo*, *Mo-*

²⁵ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 12; T. Stolarczyk, *Prace historyczne*, s. 282.

²⁶ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 13; Jan Krzysztof Hartknoch, *De republica polonica libri duo, quorum prior historiae polonicae memorabilia ex diligenti Sarmaticorum iuxta Germanicorum tam veterum quam recentiorum Scriptorum collatione eruta variasque Provinciarum eo pertinentium mutations complectitur: posterior autem ius publicum Reipubl. Polonicae, lithuanicae, provinciarumque annexarum ex Statutis, Constitutionibus, Juribus, privilegiis, probatissimiq; Scriptorib. Polon. Depromptum comprehendit*, 8°, Francofurti et Lipsiae 1687 [Estreicher, cz. III, t. 7, Kraków 1901, s. 48; T. Stolarczyk, *Prace historyczne*, s. 285].

²⁷ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 9v; Stanisław Staszic, *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego Kanclerza i Hetmana W. K. Do dzisiejszego stanu Rzeczypospolitey Polskiej przystosowane*, 8° Warszawa 1787 (bez korekty), Warszawa 1787 (poprawione), Supraśl 1787 (przedruk piracki), Łuck 1789 (przedruk piracki) [Estreicher, cz. III, t. 18, Kraków 1929, s. 220; *Nowy Korbut*, t. 6, cz. 1, Warszawa 1970, s. 219]; Stanisław Staszic (1755-1826) ksiądz katolicki, pisarz polityczny, działacz administracyjny i oświatowy, uczonec, prezes Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie, minister stanu Królestwa Polskiego [M. Czeppe, Z. J. Wójcik, *Staszic (Stasic, Staszyc) Stanisław Wawrzyniec*, [w:] PSB, t. 42, Warszawa-Kraków 2003-2004, s. 540].

skwa, *Dom Brandenburski, Państwo Cesarskie, Wojsko, Prawo oszczędnicze, Polska, Sposób ratowania Polski od podziału*. S. Staszic był przekonany o naglącej konieczności zmian ustrojowych w Polsce i widział tutaj dwa rozwiązania: w razie groźby całkowitego rozbioru wprowadzenie absolutyzmu i oddanie tronu przedstawicielowi dynastii panującej w którymś z krajów ościennych – zwolennik dynastii saskiej - albo utworzenie monarchii parlamentarnej z prawami politycznymi mieszczan, sejmem jednoczącym władzę prawodawczą z wykonawczą. Autor *Uwag...* wiele miejsca poświęcił sprawie podatków na wojsko, którego liczbę chciał podnieść do 100 tys. żołnierzy oraz zagadnieniom ekonomicznym: m.in. słabość gospodarczą i demograficzną kraju powiązał z ciężkim położeniem chłopów. Książka ta poruszała zagadnienia istotne dla całego narodu szlacheckiego, mimo iż napisana była w sposób bardzo emocjonalny, ze skłonnością do retorycznej przesady, pełna apostrof do czytelnika, niekonkretna w szczegółach i wywołała liczne polemiki²⁸;

– *Zbiór pism do których były powodem Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego* wydany w 1788 r. Był to zbiór pism polemicznych w stosunku do *Uwag...* W skład tego *Zbioru* wchodziło 8 broszur, których tytuły brzmiały: *Myśl z okazji Uwag...*, *Sposob Powiększenia Sił Kraiowych w Polsce przez popisowe Milicje*, *Zgoda i Niezgoda z Autorem Uwag...*, *Respons Ziemianina do przyjaciela w Warszawie bawiącego*, *Myśl na Myśl i do Myśli...*, *Do Autora Zgody i niezgody...*, *Myśl nad Stanem Prawodawczym w Polsce oraz Myśl względem poprawy Formy Rządu*²⁹;

– *Poparcie Uwag nad życiem Jana Zamoyskiego*³⁰;

²⁸ M. Czeppe, Z. J. Wójcik, op. cit., s. 541; Z. Wójcik, op. cit., s. 71, 75-76.

²⁹ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 48v; *Zbiór pism do których były powodem „Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego”*, 8 b. m. w. 1788 [Estreicher, cz. III, t. 24, Kraków 2007, s. 86-87; T. Stolarczyk, *Prace historyczne*, s. 289].

³⁰ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 9v.

– *Poprawy i przydatki do Uwag nad życiem Jana Zamoyskiego* wydane przez S. Staszica w Warszawie na początku 1789 r.³¹;

– *O skutecznym rad sposobie* t. 1-4. Stanisława Konarskiego. Zdaniem wielu badaczy było to jego najważniejsze dzieło. Pierwsza redakcja pierwszego i drugiego tomu powstała przed 1752 r., ale ostatecznie ukazał się, wg Jerzego Michalskiego, w styczniu 1761 r., ale wg *Bibliografii polskiej* Karola Estreicher a i *Nowego Korbuta* w 1760 r., bezimiennie, drugi tom w maju, 1761, trzeci tom w kwietniu lub maju tegoż roku, a czwarty w czerwcu 1763 r.³² W pierwszym tomie S. Konarski skrytykował wszelkie dotychczas proponowane środki zapobieżenia zrywaniu sejmów (prócz zasady większości głosów, o której nie wspomniał). W drugim tomie wskazał brak podstaw prawnych *liberum veto* jako środka obrony wolności, stwierdzając, że jest ono przejawem tyranii jednostek nad ogółem. W tomie trzecim dał wywód historyczny psucia sejmów zawsze ze szkodą dla Rzeczpospolitej. Natomiast w tomie czwartym pokazał działanie zasady większości w ciałach ustawodawczych innych krajów – przede wszystkim w Anglii i przedstawił projekt stałego sejmu, w którym obowiązywałoby głosowanie większościowe (miałoby obowiązywać także na sejmikach) i organu władzy wykonawczej – Rady Nieustającej Rezydentów³³. Głównym celem *O skutecznym rad sposobie* było „[...] udowodnienie czytelnikom, iż jeśli Rzeczpospolita i jej instytucje nie będą sprawne i silne, to utracą wolność, rzekomo chronioną przez *liberum veto* [...] zaś [dopisek mój] jedyną gwarancją << złotej wolno-

³¹ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 48v; Stanisław Staszic, *Poprawy i przydatki do książki „Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego. Dan w Heilsbergu dnia 10 Listopada Roku 1788, 8° w Warszawie 1789 r.* [Estreicher, cz. III, t. 18, Kraków 1929, s. 222; *Nowy Korbut*, t. 6, cz. 1, Warszawa 1970, s. 219; T. Stolarczyk, *Prace historyczne*, s. 289].

³² AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 9v.; Stanisław Konarski, *O skutecznym rad sposobie albo o utrzymaniu ordynaryjnych sejmów*, 8° w Warszawie w drukarni J. K. Mei y Rzplitey u XX. Scholarum Piarum 1760-1763 [Estreicher, cz. III, t. 9, Kraków 1905, s. 9-10; *Nowy Korbut*, t. 5, Warszawa 1967, s. 144]; Stanisław Hieronim Konarski (1700-1773) pijar, pisarz polityczny, reformator szkolnictwa [J. Michalski, *Konarski Hieronim h. Gryf*, [w:] PSB, t. 13, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967-1968, s. 471, 474].

³³ J. Michalski, op. cit., s. 474-475.

ści>> Polaków jest <<Utrzymanie wolnej i swobodnej, jaka była za przodków naszych, Rzeczypospolitej>>³⁴. S. Konarski nie bał się żadnej zmiany dawnych praw gwarantujących wolność, przed którą bronili się tak bardzo jego rodacy, jeśli byłaby korzystna dla kraju, gdyż automatycznie byłaby korzystna dla wolności. Wolność uczony pijar rozumiał jako wolność wypowiedzi w sprawach politycznych i pełną swobodę wyboru, i popierania takich lub innych rozwiązań w sprawach ważnych dla państwa i obywateli. Taką swobodę gwarantował jedynie pluralizm polityczny i podejmowanie decyzji większością głosów³⁵;

– *Młody Kawaler do sprawowania Rzeczypospolitey* Jacopo Facciolatego w tłumaczeniu Macieja Józefa Łubieńskiego wydana w 1752 r.³⁶;

– *Uwagi nad Rządem Polskim* Jean’a Jacques’a Rousseau w tłumaczeniu anonimowego autora wydane w 1789 r.³⁷, napisane przez niego na prośbę przedstawiciela konfederatów barskich Michała Wielhorskiego³⁸;

– *O doskonałym prawodawctwie* księdza Konstantego Józefa Bogusławskiego wydane w 1786 r.³⁹;

³⁴ A. Grześkowiak-Krwawicz, op. cit., s. 75.

³⁵ Ibidem, s. 75-76.

³⁶ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 9v.; *Młody Kawaler w Umiejętności Sprawowania Rzeczypospolitej y w Ustawach Przyjacielstwa Cwiczony Książka Przez X. Jakoba Facciolatego Akademii Padewskiej Profesora w Włoskim Języku już po raz trzeci raz do Druku Podana, Na Polskie zaś Przez J. X. Macieia Jozefa z Łubny Łubienskiego... Przetłumaczona. A dla większego pożytku Polskiej Szlachetney Młodzi, z pod Drukarskiej Prasy wychodząca*, 4° w Krakowie w Drukarni Akademickiej Kollegium Większego 1752 [Estreicher, cz. III, t. 5, Kraków 1898, s.158-159].

³⁷ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 10; Jean-Jacques Rousseau, *Uwagi and Rządem polskim, oraz and odmianą czyli reformą onego, projektowaną... z francuzkiego na oyczysty język przełożone miesiąca Grudnia dnia 20. R. 1788*, 8° w Warszawie 1789 [Estreicher, cz. III, t. 15, Kraków 1915, s. 393]; Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) francuski filozof, pisarz [T. Ożóg, *Rousseau Jean Jacques*, [w:] EK, t. 17, Lublin 2012, kol. 406].

³⁸ T. Ożóg, *Rousseau Jean Jacques*, [w:] *Encyklopedia katolicka* (dalej: EK), Lublin 2012 kol. 406-408.

³⁹ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 10; Konstanty Józef Bogusławski, *O doskonałym prawodawctwie. Przez X. Konstantyna Bogusławskiego S. P. Sanabilibus aegrotamus molis. Seneca* inny wariant tytułu: *O doskonałym prawodawctwie, czyli o pożytkach wydoskonaloney edukacyi narodowej*, 8° w Warszawie w drukarni Nadworney J. K. Mci i Prześ. Kom. Edukacyi Narodowej 1786 [Estreicher, cz. III, t. 2, Kraków 1894, s. 217].

– *O Tronie Polskim zawsze obieralnym* Seweryna Rzewuskiego⁴⁰;

– *Odpowiedź na pytanie czyli dodatek o Poddanych Polskich* Dawida Pilchowskiego wydany w 1789 r.⁴¹;

– *Uwagi Polityczne do Prawideł Religii i zdrowey Filozofii* Ignacego Potockiego wydane w 1791 r.⁴²;

– *Zbiór niektórych Materyi Politycznych* księdza Antoniego Popławskiego wydane w Warszawie w 1774 r.⁴³ ;

– *Disputationum de Republica quas discursus nuncupavit libri tres* Niccolò Machiavelli wydana w Mompilgarti w 1591 r.⁴⁴;

Zbiory praw, konstytucje sejmowe

Spośród zbiorów praw i konstytucji sejmowych znajdowały się:

w zbiorach biblioteki paulinów z Wielunia:

– dzieło Jakuba Przyłuskiego pt. *Leges seu Stauta ac Privilegia Regni Poloniae* wydane w 1553 r.⁴⁵. Jest to napisany w ję-

⁴⁰ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 10; *Seweryna Rzewuskiego hetmana polnego koronnego O tronie polskim zawsze obieralnym z dziejów i prawa dowody*, 8°, b. m. w. i r. [Estreicher, cz. III, t. 15, Kraków 1915, s. 559; *Nowy Korbut*, t. 6, cz. 1, Warszawa 1970, s. 134] ; Seweryn Rzewuski, (1743-1811) hetman polny koronny, pisarz polityczny, jeden z przywódców konfederacji targowickiej [Z. Zielińska, *Rzewuski Seweryn h. Krzywda*, [w:] PSB, t. 34, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992, s. 138].

⁴¹ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 10; *Odpowiedź na pytanie izali nieczulość w wyższych wiekach ku poddanym tak była opanowała serca Polaków, iż uczeni nią nawet zarażeni zostali? Czyli dodatek o poddanych Polskich*, 8°, 1789 [Estreicher, cz. III, t. 13, Kraków 1912, s. 277-278].

⁴² AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 10; Ignacy Potocki, *Uwagi Polityczne Do Prawideł Religii y Zdrowey Filozofii Zastosowane, odpowiadające na krytykę Anonima pod tytułem: Prawo Polityczne Narodu Polskiego*, 8°, w Warszawie 1791 [Estreicher, cz. III, t. 14, Kraków 1913, s. 145]; Ignacy Potocki (1750-1809) polityk, pedagog, historyk, poeta, dramato-pisarz, tłumacz [Nowy Korbut, t. 6, cz. 1, Warszawa 1970, s. 60].

⁴³ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 10; Estreicher, cz. III, t. 14, Kraków 1913, s. 80.

⁴⁴ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 10; Niccolò Machiavelli (1469-1527) pisarz, historyk, filozof, dyplomata [M. Ciszewski, *Niccolò Machiavelli* [w:] EK, t. 11, Lublin 2006, kol. 699-700].

⁴⁵ Jakub Przyłuski, *Leges, seu Statuta ac Privilegia Regni Poloniae omnia hactenus magna ex parte vaga, confusa et sibi pugnancia: iam aute[m] in gratiam D. Sigismundi Augusti, Regis Poloniae et in usum Reipublicae... collecta, digesta et concillata*, Folio, in Szczucin 1553 [Estreicher, cz. III, t. 14, Kraków 1913, s. 375; *Inwentarze biblioteczne*, s. 52]; Jakub Przyłuski (1512-1554) renesansowy poeta, prawnik i pisarz polityczny [H.

zyku łacińskim liczący 970 stron zbiór praw. Po raz pierwszy książka ta ukazała się w 1548 r. jako projekt noszący wówczas tytuł *Statuta Regni Poloniae methodicaa dispositione...*. Ostateczna wersja *Leges...*, czyli ta z 1553 r., nie była wprost realizacją projektu z 1548 r. Autor zachował znany z prawa rzymskiego podział na 6 ksiąg, zmienił jednak kolejność rozdziałów tzw. kapituła, na które dzieli się każda księga (pierwsza zawiera 22 rozdziały, druga 9 kapitulów, trzecia 14, czwarta 27, piąta 15, szósta to właściwie jeden rozdział), oraz znacząco poszerzył treść pracy. Przedmowy poprzedzały wstęp oraz każdą z ksiąg. Cytowane fragmenty ustaw zostały ułożone w porządku systematycznym. Obok samego korpusu praw są także zapisy utrwalające przepisy prawa zwyczajowego oraz własne komentarze J. Przyłuskiego. Stanowiły one wstępy-komentarze do rozdziałów oraz dodatki pełniące funkcję objaśnień lub ujawniające stosunek autora do przedstawianych reguł⁴⁶. „Zgodnie z praktyką stosowaną w drukach staropolskich tekstowi głównemu dzieła towarzyszą glosy marginesowe podające w syntetycznej formie stanowisko autora w danej kwestii. Przyłuski ujawnia w nich wiedzę na temat podstaw prawa rzymskiego, które przywoływał za pośrednictwem opracowań. Dzieło świadczy też o doskonałej orientacji w prawie polskim oraz o godnej uznania umiejętności objaśniania jego reguł⁴⁷;

– *Konstytucje y prawa Polskie za rożnych Krolow Starych*⁴⁸;

– *Konstytucje Koronne na rożnych Seymach za rożnych Krolow*⁴⁹;

– *Statuta y Konstytucje na rożnych Seymach za Zygmunta Augusta*⁵⁰;

Kowalska, *Przyłuski Jakub*, [w:] PSB, t. 29, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, s. 206-209].

⁴⁶ M. Kuran, op. cit., s. 43, 47-49.

⁴⁷ Ibidem, s. 47.

⁴⁸ *Inwentarze biblioteczne*, s. 199.

⁴⁹ *Inwentarze biblioteczne*, s. 200.

⁵⁰ *Inwentarze biblioteczne*, s. 200.

– *Konstytucje na zakończenie Konfederacji Tarnogrodzkiej y innych za nayiaśnieyszego Augusta drugiego*⁵¹;

– *Statuta y Konstytucje za Augusta trzeciego*⁵²;

– *Konstytucje Publiczne Seymu Extraordynaryinego Warszawskiego pod węzłem Generalney Konfederacyi Obojga Narodow uchwalone*⁵³;

w zbiorach bibliotek paulińskich z Wielunia i Wielgomłynów

– *Statuta, prawa y Constitucie koronne łacinskie y Polskie* wydane w 1600 r. przez Janusza Januszowskiego⁵⁴. Opracował je w latach 1590-1597 na zlecenie Mikołaja Firleja. Jednak sejm 1601 r. odrzucił je i nie pomogły próśby do kanclerza Jana Zamoyskiego o wstawiennictwo ani uzupełnienia tego dzieła, układy alfabetyczne itp., ani memoriały w jego obronie⁵⁵;

– *Constytucje, statuta y przywileje Koronne y W. X. Lit.* wydane w 1732 r. przez Stanisława Kożuchowskiego⁵⁶. Już w roku 1726 sejm zlecił mu zestawienie konstytucji sejmowych, a w dniu 18 listopada następnego roku otrzymał od króla przywilej na 20 lat wyłącznego druku zbioru konstytucji, z zastrzeżeniem groźby kary 50 dukatów za przedruki. Pracę swoją ukończył w 1732 roku. Rada senatu wyraziła S. Kożuchow-

⁵¹ *Inwentarze biblioteczne*, s. 200.

⁵² *Inwentarze biblioteczne*, s. 200.

⁵³ *Inwentarze biblioteczne*, s. 201.

⁵⁴ Jan Januszowski, *Statuta, prawa y Constitucie Koronne Łacinskie y Polskie z Statutow Łaskiego y Herborta y z Constituciy Koronnych zebrane. Y na ksiąg dziesięciuro, na części, tytuły, prawa y paragraphy... Spisane, sporządzone y wydane*, Folio, w Krakowie w drukarni Łazarzowej 1600, [Estreicher, cz. III, t. 7, Kraków 1901, s. 479; AJG, sygn. 1647, s. 13, 37, 58, 74a, 95, 124, 136; sygn. 1648 : *Wielgomłynny*, s. 254; ADWł, sygn. 03136, s. 994; *Inwentarze biblioteczne*, s. 200; T. Stolarczyk, *Księgozbiór paulinów wielgomłynskich*, s. 22; Jan Januszowski Łazarzowic (1550-1613) wydawca, właściciel Drukarni Łazarzowej, pisarz [A. Kawecka-Gryczowa, *Januszowski Jan Łazarzowic*, [w:] PSB, t. 10, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962-1964, s. 598-600].

⁵⁵ A. Kawecka-Gryczowa, op. cit., s. 599-600.

⁵⁶ Stanisław Kożuchowski, *Constytucje, statuta y przywileje Koronne y W. X. Lit. na walnych seymach od roku panskiego 1550 aż do roku 1726 uchwalone ad ideam Herburta zebrane, et ad ordinem alphabeti*, Folio, w Mokrzk 1732 [Estreicher, cz. III, t. 9, Kraków 1905, s. 199; *Inwentarze biblioteczne*, s. 199; AJG, sygn. 1647, s. 13, 37, 58, 74a, 95, 124, 136; sygn. 1648 : *Wielgomłynny*, s. 254]; Stanisław Kożuchowski h. Doliwa (ok. 1670-1744) cześnik wieluński, poseł na sejmy, syn pisarza politycznego połowy XVII w. Stanisława Kazimierza [H. Olszewski, *Kożuchowski Stanisław h. Doliwa*, [w:] PSB, t. 15, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 79-80; J. Dorobisz, *Kożuchowski Stanisław*, [w:] *Wieluński słownik biograficzny*, t. 3, red. Z. Szczerbik, Z. Włodarczyk, Wieluń 2016, s. 70-71].

skiemu swoją wdzięczność i przedstawiła królowi do nagrody. Istotnie Autor otrzymał wówczas ze skarbu koronnego 10 tys. zł. Kolportażem *Constitutycyi* zajęły się księgarnie Różyckiego i Hebanowskiego w Warszawie. W szkołach pijarskich *Constitutycye* S. Kożuchowskiego służyły w połowie XVIII w. jako podręcznik do nauczania historii Polski⁵⁷;

w bibliotece bernardynów łowickich:

– *Statuta Regni Poloniae* Jana Herburt, kasztelana sanockiego, wiele wydań pierwsze ukazało się w 1563 r. następne w 1567, 1597, 1613, 1620, 1693 i 1756 r.⁵⁸ Praca ta była reprodukcją istniejących ustaw – J. Herburt dosłownie przejmował zapisy przepisów prawnych z wyżej omawianego dzieła J. Przyłuskiego *Leges...* – a autor dał od siebie tylko układ, który zdecydował o użyteczności i popularności dzieła. Ustawy J. Herburt rozbił na części stosownie do treści, które uszeregowano alfabetycznie, co pozwalało na łatwe korzystanie. Dlatego też *Statuta*, mimo braku sejmowej akceptacji były w stałym użyciu i doczekały się kolejnych wydań w następnych wiekach (zob. wyżej)⁵⁹ Z kolei w 1597 r. ukazał się przekład polski *Statutów* pt. *Statuta y Przywileie Koronne z Łacińskiego ięzyka na Polskie przełożone, nowym porządkiem zebrane y spisane*⁶⁰;

w bibliotece wieluńskiego kolegium pijarskiego:

– *Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Litvaniae* t. 1 wydany w Wilnie w 1758 r. przez Macieja Dogiela⁶¹;

⁵⁷ H. Olszewski, op. cit., s. 79.

⁵⁸ APBK, sygn. W 53: *Topographica*, s. 254; Jan Herburt, *Statuta Regni Poloniae in Ordinem alphabeti digesta*, Folio, Kraków 1563, Kraków 1567, Zamość 1597, Warszawa 1613, Gdańsk-Frankfurt 1620, Gdańsk-Warszawa 1693, Lublin 1756 [Estreicher, cz. III, t. 7, Kraków 1901, s. 131-133; *Nowy Korbut*, t. 2, Warszawa 1964, s. 258]; Jan Herburt (1524-1577) kasztelan sanocki, prawnik, historyk [R. Żelewski, *Herburt Jan*, [w:] PSB, t. 9, Wrocław-Kraków-Warszawa 1960, s. 440].

⁵⁹ R. Żelewski, op. cit., s. 441; M. Kuran, op. cit., s. 54.

⁶⁰ Estreicher, cz. III, t. 7, Kraków 1901, s. 133.

⁶¹ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 6; Estreicher, cz. III, t. 4, Kraków 1897, s. 271.

– *Inwentarz nowy Traktatów i Konstytucyi Koronnych i Litewskich od roku 1764 do 1780* wydany w Warszawie w 1782 r. przez księdza Teodora od św. Marcina Ostrowskiego⁶²,

– *Prawo Polityczne i Cywilne Korony i Litwy* wydane w Warszawie w 1789 (2 tomy) przez Antoniego Trębickiego⁶³;

– *Konstytucye Seymu Warszawskiego od Roku 1578*⁶⁴, *Konstytucye Seymu Warszawskiego od Roku 1588*⁶⁵.

Podsumowanie

Najwięcej traktatów i pism politycznych posiadali na początku XIX w. w swojej bibliotece pijarzy wieluńscy (14). Jest to zrozumiałe, biorąc pod uwagę, jaką wagę przykładali pijarzy do uczenia postaw obywatelskich i patriotycznych. Biblioteka wieluńska była wspólna dla kolegium, jak i dla prowadzonej przez zakonników szkoły – w 1830 r. liczyła 422 woluminy⁶⁶. W 1864 roku na mocy ukazu likwidacyjnego cara Aleksandra II z dnia 8 września tegoż roku skasowano klasztor pijarski⁶⁷. Cztery lata później zbiory biblioteczne trafiły do biblioteki seminaryjnej we Włocławku – do dzisiaj zachowało się 389 pozycji w tym 77 w dubletach⁶⁸.

⁶² AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 6; Estreicher, cz. III, t. 12, Kraków 1910, s. 522.

⁶³ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 6; Antoni Trębicki, *Prawo Polityczne I Cywilne Korony Polskiej Y Wielkiego Xięstwa Litewskiego To Iest: Nowy Zbiór Praw Obojga Narodów Od Roku 1347 Az Do Terazniejszych Czasów. Tom Pierwszy*, w Warszawie w Drukarni Piotra Dufour Konsyliarza Nadwornego Drukarza J. K. Mci i Dyrektora Drukarni Korpusu Kadetów 1789; *Prawo Polityczne I Cywilne Korony Polskiej Y Wielkiego Xięstwa Litewskiego To Iest: Nowy Zbiór Praw Obojga Narodów W którym są umieszczone wszystkie Prawa Korony Polskiej aż do Roku 1791. Do ostatnich zapadłych Seymowych ustaw. Tom drugi*, w Warszawie w Drukarni Piotra Dufour Konsyliarza Nadwornego Drukarza J. K. Mci i Dyrektora Drukarni Korpusu Kadetów 1791 [Estreicher, cz. III, t. 20, Kraków 1936, s. 290].

⁶⁴ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 6.

⁶⁵ AZPKr, sygn. Col. Viel. 9, k. 6.

⁶⁶ T. Stolarczyk, *Prace historyczne*, s. 280; K. Rulka, *Wokół słowa drukowanego i pisanego*, Miłkowice 2016, s. 34.

⁶⁷ T. Olejnik, *Wieluń. Dzieje miasta (1793-1945)*, Piotrków Trybunalski 2003, s. 212; idem, *Leksykon miasta Wielunia*, Wieluń 2007, s. 125.

⁶⁸ K. Rulka, *Księgozbiory historyczne w Bibliotece Seminarium Duchownego we Włocławku*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, t. 75, 1992, s. 284; idem, *Wokół słowa*, s. 34.

Z kolei najwięcej statutów i konstytucji sejmowych posiadali w swoich zbiorach paulini wieluńscy (7). W bibliotekach paulińskich sporą rolę odgrywały książki o tematyce historycznej⁶⁹, a owe statuty stanowią ważne źródło do nauki ojczyściej historii. W 1819 r. konwent wieluński został skasowany dekretem supresyjnym arcybiskupa Franciszka Skarbka Malczewskiego z 17 kwietnia tegoż roku. Najcenniejsze książki ze zlikwidowanego klasztoru przeniesiono na Jasną Górę, 14 pozycji zabrał Samuel B. Linde, a pozostałe weszły do księgozbioru sióstr bernardynek, które objęły budynki popaulińskie⁷⁰.

W 1819 r. klasztor pauliński w Wielgomłynach został skasowany. Administratorem parafii został były przeor Jan Gólkowski. Po kasacji część wyposażenia kościelnego sprzedano, część przekazano do innych kościołów diecezji. Jednak w 1823 roku klasztor wielgomłyński wyjęto ostatecznie spod supresji i oddano paulinom, przywracając w 1825 r. obowiązki duszpasterskie. W konwencie mogli przebywać jedynie emeryci z Jasnej Góry. W 1864 r. władze carskie ponownie skasowały klasztor, ale ostatni emeryci paulińscy przebywali w nim ostatecznie do 1866 r. Część księgozbioru klasztornego trafiła na Jasną Górę pozostała jest rozproszona lub zaginęła⁷¹.

Z kolei bernardyni łowiccy zostali zmuszeni do opuszczenia swojego domu zakonnego pod koniec marca 1806 r. Biblioteka konwentalna liczyła wówczas 5000 woluminów, które początkowo niszczały w zajętych przez wojska pruskie gmachu dawnego klasztoru, pomimo tego, że miały zostać wywiezione do Warszawy do Kamery; żołnierze palili nimi w piecu. Kiedy Francuzi zajęli Łowicz w 1807 r., również zaczęli sprzedawać książki poklasztorne, a szafy rąbać na opał. W ten sposób druki te nabył starosta inowrocławski Kazimierz Albin Sokółowski, organizator pospolitego ruszenia w Łowickiem. Druki

⁶⁹ J. Szpak, *Biblioteki paulinów polskich w XVIII wieku: zarys problematyki*, [w:] *Codziennosc i niecodziennosc oswieconych*, t. 1: *Przyjemnosci, pasje, upodobania*, red. B. Mazurkowska, M. Marcinkowska, S. Dąbrowski, Katowice 2013, s. 70.

⁷⁰ *Inwentarze biblioteczne*, s. 27.

⁷¹ *Księgozbiór paulinów wielgomłyńskich*, s. 11.

z tej kolekcji znajdują się obecnie w Bibliotece Seminaryjnej we Włocławku (tam też przechowywanych jest jeszcze 59 książek, które otrzymała nieznaną drogą) oraz w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie. Część książek, za zezwoleniem władz, s. Józefa Rykaczewska, przeniosła do klasztoru bernardynek. Przejęciem książek pobernardyńskich był też Efora tj. dozór szkolny Liceum Warszawskiego. Ostatecznie książki te trafiły do biblioteki seminaryjnej w Warszawie, gdzie obecnie się znajdują. Około 20 druków z dawnego klasztoru bernardynów znalazło się także w Bibliotece Kapituły Łowickiej⁷².

Gros spośród omawianej literatury stanowią dzieła w języku polskim. Wśród tych wszystkich wspomnianych ksiąg w interesujących nas bibliotekach trafiały się też prawdziwe perełki jak choćby wiekopomne dzieło S. Konarskiego *O skutecznym rad sposobie*, czy też S. Staszica *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego*, S. H. Lubomirskiego *Rozmowy Artaksesa i Ewandra* oraz J. Bodina *De Republica*.

Bibliografia

Źródła i wydawnictwa źródłowe

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Diecezjalne we Włocławku

sygn. 03136: Status Ecclesiarum et Beneficiorum in Decanatibus Tussinensi et Radomscensi Archidiaecesis Gnesnensis In Visitatione Generali Auctoritate et de Mandato Celsissimi Illustrissimi R[e]ver[en]d[i]s[s]i D[omi]ni Ignatij Nałęcz Comitis Raczyński Principis Archiepiscopi Gnesnensis Legati Nati Administratoris Diaecesis Varsaviensis Ordinum Aquilae Albae Rubrae ac S[an]cti Joannis Hierosolymitani Equitis Annis 1810 et 1811

Archiwum Jasnogórskie w Częstochowie

sygn. 1647: *Akta prowincji 1719-1801: Wielgomłyny*.

sygn. 1648: *Akta prowincji 1719-1801: Wielgomłyny*.

⁷² M. Czapnik, *Księgozbiory klasztorów w Łowiczu i ich pokasacyjne losy*, „Roczniki Łowickie”, t. 13, 2015 (wyd. 2016), s. 13-15.

Archiwum Polskiej Prowincji Bernardyńskiej w Krakowie

sygn. W 53: Topographica de Conventu Louiciensis Fratrum Minorum Regularis Observantiae vulgo Bernardinorum narratio... facta per Fratrum Ludovicum Zbąszynium Provinciae Majoris Poloniae S. Mariae Angelorum Diffinitorem actuaelem, Praedicatorum generalem olim dicti Conventus Guardianum Anno Domini 1647

Archiwum Zakonu Pijarów w Krakowie

sygn. Col. Viel 9: Katalog biblioteki 1809

sygn. Col. Viel. 10: Katalog biblioteki 1821

Wydawnictwa źródłowe

Inwentarze biblioteczne z konwentu paulinów w Wieluniu (XVIII w.), opr. T. Stolarczyk, Wieluń 2021.

Opracowania

Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”, t. 2, 5, 6 cz. 1, Warszawa 1964-1970.

Ciszewski M., *Niccolò Machiavelli* [w:] EK, t. 11, Lublin 2006, kol. 699-700.

Czapnik M., *Księgozbiory klasztorów w Łowiczu i ich pokasacyjne losy*, „Roczniki Łowickie”, t. 13, 2015 (wyd. 2016), s. 7-23.

Czeppe M., Wójcik Z. J., *Staszic (Stasic, Staszyc) Stanisław Wawrzyniec*, [w:] PSB, t. 42, Warszawa-Kraków 2003-2004, s. 540-543.

Dąbkowska J., *Rozmowy Artaksesa i Ewandra S. H. Lubomirskiego. Dialog, esej, traktat...*, [w:] *Świt i zmierzch baroku*, red. M. Hanusiewicz, J. Dąbkowska, A. Karpiński, Lublin 2002, s. 281-323.

Dorobisz J., *Kożuchowski Stanisław*, [w:] *Wieluński słownik biograficzny*, t. 3, red. Z. Szczerbik, Z. Włodarczyk, Wieluń 2016, s. 70-71.

Estreicher K., *Bibliografia polska, cz. III: Obejmująca druki stóleci XV-XVIII w układzie abecadłowym*, t. 2, 4, 5, 7, 9, 10, 12,13, 14, 15, 18, 20, 24, Kraków 1894-2007.

Grześkowiak-Krwawicz A., *Stanisław Konarski o wolności i anarchii*, [w:] *Stanisław Konarski (1700-1773)*, „Wiek Oświecenia”, t. 20, 2004, s. 71-88.

Izdebski Z., *Wstęp*, [w:] Jan Bodin Andegaweńczyk, *Sześć ksiąg o Rzeczypospolitej*, Warszawa 1958, s. V-LXXVII.

Karpiński A., *Stanisław Herakliusz Lubomiski – moralista i polityk końca XVII wieku*, [w:] *Świt i zmierzch baroku*, red. M. Hanusiewicz, J. Dąbkowska, A. Karpiński, Lublin 2002, s. 255-280.

Kawecka-Gryczowa A., *Januszowski Jan Łazarzowic*, [w:] PSB, t. 10, Wrocław-Warszawa-Kraków 1962-1964, s. 598-600.

Kowalska H., *Przyłuski Jakub*, [w:] PSB, t. 29, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, s. 206-209.

Kuran M., *Leges seu Statuta ac privilegia Regni Poloniae – klasyka prawa polskiego, najśłynniejsze dzieło Jakuba Przyłuskiego. Charakterystyka utworu i dzieje jego sławy*, [w:] *Jakub Przyłuski (1512-1554). Zarys życia i twórczości literackiej na tle epoki*, red. M. Kuran przy współpracy M. Wichowej, Łódź 2022 „Analecta Literackie i Językowe”, t. 17, s. 43-56.

Matwijowski K., Roszkowska W., *Lubomirski Stanisław Herakliusz h. Szreniawa*, PSB, t. 18, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s. 45-50.

Michalski J., *Konarski Hieronim h. Gryf*, [w:] PSB, t. 13, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967-1968, s. 471-477.

Olejnik T., *Leksykon miasta Wielunia*, Wieluń 2007.

Olejnik T., *Wieluń. Dzieje miasta (1793-1945)*, Piotrków Trybunalski 2003.

Olszewski H., *Kożuchowski Stanisław h. Doliwa*, [w:] PSB, t. 15, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 79-80.

Ożóg T., *Rousseau Jean Jacques*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, Lublin 2012, kol. 406-408.

Rulka K., *Księgozbiory historyczne w Bibliotece Seminarium Duchownego we Włocławku*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, t. 75, 1992, s. 269-291.

Rulka K., *Wokół słowa drukowanego i pisanego*, Miłkowice 2016.

Stolarczyk T., *Księgozbiór paulinów wielgomtyńskich w świetle inwentarza bibliotecznego z 1810 r.*, „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” R. 27, nr 2 (53), 2021, s. 9-27.

Stolarczyk T., *Prace historyczne w bibliotece wieluńskiego kolegium pijarskiego w świetle inwentarzy z 1809 i 1821 r.*, „Rocznik Wieluński”, t. 17, 2017, s. 277-289.

Szpak J., *Biblioteki paulinów polskich w XVIII wieku: zarys problematyki*, [w:] *Codziennosc i niecodziennosc oswieconych*, t. 1: *Przyjemności, pasje*,

upodobania, red. B. Mazurkova, M. Marcinkowska, S. Dąbrowski, Katowice 2013, s. 65-75.

Wójcik Z., *Stanisław Staszic*, Radom 2008.

Zielińska Z., *Rzewuski Seweryn h. Krzywda*, [w :] PSB, t. 34, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992, s. 138-151.

Żelewski R., *Herbert Jan*, [w:] PSB, t. 9, Wrocław-Kraków-Warszawa 1960, s. 442-443.